

УГОРСЬКИЙ ДИСКУРС ТВОРЧОСТІ ІВАНА ЧЕНДЕЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (47)

УДК 821.161.2-31.09(477.87)Чендей:81'255

DOI:10.24144/2663-6840/2022.1(47).15-22.

Балла Е. Угорський дискурс творчості Івана Чендея; кількість бібліографічних джерел – 14; мова українська.

Анотація. Спадщина Івана Чендея займає особіне місце на малі української культури другої половини ХХ століття, а широкі творчі горизонти митця – публіциста, прозаїка, перекладача, кіносценариста – є вдячним матеріалом для різновекторних наукових інтерпретацій, що підтверджують непересічність і вагомість доробку автора.

Оскільки І. Чендей жив і творив в умовах мультинаціонального Закарпаття, яке, до того ж, за його життя входило до складу різних держав (Чехословаччини, Угорщини, Радянського Союзу, суверенної України), то його постать варто розглядати і в контексті міжкультурної дифузії, органічної для цього регіону. З огляду на це, заслугоує на увагу й угорський дискурс творчої діяльності письменника, що став предметом дослідження в цій публікації. У поле вивчення потрапили різні аспекти наближення І. Чендея до угорської культури. По-перше, біографічні чинники, тобто наявність потужного «угорського» сліду на тих теренах, де Чендей формувався як творча індивідуальність, а також його особисті стосунки з угорськомовними письменниками краю, про що чимало інформації знаходимо в щоденникових записах автора. По-друге, перекладацька діяльність І. Чендея, який уже в 50-х роках переклав українською мовою кілька знакових творів угорських класиків – Жигмонда Моріца, Мора Йокаї, Шандора Гергея. Окремі з перекладів були реалізовані у творчому тандемі з такими знаними перекладачами, як Олександр Маркуш та Дмитро Меденцій. Робота над цими текстами стала доброю школою становлення І. Чендея як самобутнього письменника.

Ще один аспект окресленої наукової проблеми – це ознайомленість угорськомовної інтелігенції та читацької аудиторії з доробком закарпатського прозаїка. Шляхом якісних художніх перекладів, здійснених Ласло Шандором, Золтаном Кулиним, проза митця, зокрема його новелістика, стає доступною угорському реципієнту. Переклади творів І. Чендея угорською мовою друкувалися в періодичних виданнях Закарпаття та Угорщини, а також кількох антологіях української прози. Аналіз цих перекладів на рівні змістової та поетикальної адекватності є одним із об'єктів наукового вивчення в цій статті й дає підстави стверджувати, що ім'я І. Чендея було відоме угорським поціновувачам художнього слова, а його творчість завдяки вдалій ретрансляції відповідно «засвучала» й угорською мовою.

Ключові слова: Іван Чендей, проза, художній переклад, українсько-угорські літературні зв'язки, поетика.

Постановка проблеми. Творча постать Івана Чендея належить до кола таких українських письменників, які сформували неповторне й художньо якісне «обличчя» нашої національної літератури ХХ століття і через творчість вийшли не тільки на всеукраїнські, а й світові мистецькі обрії. Одним із аспектів, що яскраво це репрезентує, є переклад художніх текстів закарпатського автора на мови багатьох народів світу, а також внесок митця в популяризацію здобутків інших літератур в українському культурному просторі. На обох теренах простежуємо вагомий слід Івана Чендея, там продовжує горіти його «духовна свіча» (М. Жулинський).

З метою окреслити глобальний характер спадщини І. Чендея та вписаність його набутку у світовий культурний континуум, варто звернутися до тих матеріалів, які віддзеркалюють дотичність постаті та творчої спадщини І. Чендея до іонаціональних культур, зокрема до літератури сусідньої й не чужої для закарпатців нації – угорців. Питання І. Чендея та угорська культура досі предметно не висвітлювалося літературознавцями, що зумовлює актуальність теми та її наукову новизну.

Аналіз досліджень. Творча особистість І. Чендея, його художній світ привертала й привертають увагу багатьох авторитетних дослідників літературного процесу другої половини ХХ ст., серед яких М. Жулинський, В. Дончик, В. Марко, О. Мишанич, М. Васьків, Г. Штонь та ін. Виконано ґрунтовні дисертаційні роботи про різні аспекти його художньої спадщини (М. Хорошков, О. Козій,

В. Бойко), у яких зроблено успішні спроби окреслити змістові й естетичні виміри його прози та вписати її в контекст національного письменства. З огляду на те, що життєва та творча доля митця безпосередньо корелювалася із суспільно-історичними та культурними реаліями Закарпаття, де відчиняються «двері» до кількох європейських держав, його мистецький світ варто розглядати в ширшому культурному просторі, зокрема й на перетині української та угорської літератур.

Ім'я та діяльність І. Чендея стали відомими в колі угорської інтелігенції ще в другій половині 50-х років. Угорці зацікавилися постаттю закарпатця насамперед як майстерного інтерпретатора угорської літератури. У різних літературних виданнях, переважно в матеріалах про угорську літературу в перекладі українською мовою, згадується і його внесок у цю справу.

Зараховує І. Чендея до майстерних перекладачів з угорської поряд з іменами Юрія Шкробинця, Семена Панька, Олександра Маркуша, Михайла Томчанина у невеличкій замітці про публікацію віршів Дюлі Йіеша у журналі «Nagyvilag» («Все-світ») за 1969 рік відомий перекладач українських текстів угорською Ласло Шандор.

Ще раніше в газеті «Élet és Irodalom» («Життя і література») за 1961 рік митець окреслив здобутки Чендея в перекладацькій справі: «У перекладі Івана Чендея в 1954 році вийшла друком перша збірка оповідань Моріца. Відтоді Чендей разом з Олександром Маркушем переклав українською два рома-

ни Йокаї – «Жовта троянда» та «20 000 років під кригою» (переклад з угорської – наш) [Sándor 1961, с. 12]. Таким чином, через тижневик Спілки угорських письменників до угорців доходила інформація про Чендея як ретранслятора їхньої літератури в Україні. Разом з тим, ім'я молодого закарпатського перекладача згадується у багатьох публікаціях про творчість Ж. Моріца, М. Йокаї, опублікованих в угорській періодиці.

На переклади І. Чендеєм угорської класики відгукнулися й українські критики. Рецензії з'явилися, зокрема, у газеті «Закарпатська правда» та журналі «Всесвіт». Високо оцінив здобутки І. Чендея в галузі художнього перекладу й один із найбільш майстерних тлумачів угорської літератури Ю. Шкробинець.

Авторитетний мовознавець Валентина Статєєва, характеризуючи Івана Чендея як мовну особистість, розглядає різні чинники її формування. Серед інших аспектів дослідниця вагому роль відводить і художньому перекладу. Вона зазначає: «Іван Чендей також шліфував свій мовний стиль через перекладацьку діяльність, здійснюючи переклади з угорської та словацької мов. Так, найбільше він працював над перекладами творів угорських письменників Ж. Моріца, Йокаї Мора, Гергея Шандора» [Статєєва 2007, с. 249].

Майже одразу після виходу перших збірок стає знаним в угорському середовищі поціновувачів художнього слова й Іван Чендей-прозаїк. У різних матеріалах періодици 60-70-х років його ім'я фігурує серед найбільш обдарованих митців краю.

Прикметно, що постать Івана Чендея представлена в угорській багатотомній Енциклопедії світової літератури («Világirodalmi Lexikon»). Другий том видання, що вийшов у 1972 році, містить словникову статтю про нього як закарпатоукраїнського письменника, критика, кіносценариста (до речі, вказівку на те, що І. Чендей є автором кіносценарію до фільму «Тіні забутих предків», знаходимо в кількох угорських періодичних виданнях). Безумовно, згадано тут і про переклади з угорської літератури.

Інформацію про творчі здобутки Івана Чендея доповнено в додатковому, дев'ятнадцятому томі цього видання. Тут названо збірники творів, опубліковані в 70-х – на початку 80-х років, – «Казка білого інею», «Скрип колиски», «Калина під снігом», «Велике плавання».

В енциклопедичній статті «Ukrán irodalom» («українська література») виокремлено двох найвідоміших закарпатських прозаїків – Івана Чендея та Михайла Томчання, а серед поетів – Петра Скунця.

Окремими штрихами охарактеризовано індивідуальний стиль І. Чендея в рецензіях на ті видання, у яких друкувалися переклади його новел, однак детального огляду публікацій його творів та аналізу художньої якості цих перекладів в українському та угорському літературознавстві не представлено, що й зумовлює науковий інтерес до окресленої проблеми.

Мета статті, завдання. Питання про угорський контекст життєвої та творчої долі І. Чендея

можна розглядати багатовекторно. Зосередимося на найбільш актуальних та показових складових цього дискурсу його творчості, а саме: формування письменника як унікальної мистецької особистості, його творчі контакти з угорськомовними митцями Закарпаття, оцінки та популяризація його творчості в угорській періодиці, переклади творів угорської літератури, здійснені І. Чендеєм, а також художня рецепція творчості закарпатського письменника в угорській культурі, тобто аналіз перекладів його творів угорською мовою, що друкувалися в антологіях та періодичних виданнях. Усе це засвідчує вписаність спадщини нашого письменника у світовий літературний контекст. Тому метою публікації є наукове оприявлення постаті І. Чендея як митця, творчість якого стоїть на перетині різних культур та віддзеркалює, зокрема, й продуктивність українсько-угорського літературного діалогу в другій половині ХХ ст.

Методи та методика дослідження. У процесі висвітлення обраної теми застосовано такі методи аналізу, як культурно-історичний з метою окреслити тло, на якому відбувалося формування митця, а також ті чинники, що зумовили його тісний контакт з угорською культурою; мовностилістичний для аналізу поезики оригіналу художнього твору та його перекладу; зіставний метод, за допомогою якого здійснювалася оцінка якості перекладів, їх відповідності першотворам. Разом з тим використано загальні методи опрацювання наукових джерел – їх пошуку, узагальнення та систематизації, аналізу і синтезу.

Виклад основного матеріалу. Простежувати угорський контекст творчої діяльності І. Чендея та становлення його як митця слід ще з кінця 30-х – початку 40-х років ХХ століття, коли майбутній письменник був учнем Хустської гімназії, що на той час була угорсько-російською. Незважаючи на це, вона залишалася, за характеристикою В. Маркуся, «твердиною освіти і національного освідомлення східного Закарпаття» [Маркусь 1994, с. 8], яка «дала освіту насамперед селянській молоді» [Маркусь 1994, с. 11] і в якій домінував український дух. Уже тоді перед талановитою молоддю постало питання, якою мовою писати й видавати свої твори. Перші літературні досягнення тогочасних гімназистів були оприявлені у виданні альманаху «Будет день» (1941), передмову до якого написав незабутній для Івана вчитель, а згодом викладач Ужгородського університету Петро Лінтур. Стоячи на мовному «роздоріжжі», зумовленому геополітичними чинниками, І. Чендей уже тоді остаточно визначився з мовним вектором творчої реалізації – українським. Інакше просто не могло бути, адже його національне коріння було міцним і добре підживленим родинними традиціями та вихованням. Проливають світло на цей непростий час і на те, чому альманах «Будет день» було видано російською мовою, спогади самого письменника: «Мова для творення в прозі та поезії минулого Закарпаття (маю на увазі час до звільнення в 1944 році та возз'єднання з Україною в 1945) є давнім зболеним для культури, тим більше

літератури абнормальним явищем. Закарпатців іноземні панівники, тим більше угорські, воліли мати, бачити, уявляти бодай ким, тільки не українцями. Відсутність історичної суверенної української державності до цього спричинялася своїм порядком» [Чендей 1994, с. 65].

Політика національного гноблення і не тільки та, що здійснювалася в період окупації Закарпаття Хортистською Угорщиною, ставала водночас ґрунтом для супротиву та приводом для боротьби за національні права, для утвердження й відстоювання своєї національної ідентичності. Важливу роль у цьому процесі відіграло художнє слово. І доля І. Чендея є в цьому плані показовою, адже своєю літературною діяльністю він суттєво спричинився до інтеграції крайової літератури в загальноукраїнський простір. Разом з тим митець синтезував у своїй творчості надбання інших культур, що проросли на теренах мультинаціонального Закарпаття.

Одним із таких джерел стала й угорська культура, до якої І. Чендей не залишався байдужим протягом усього свого творчого шляху. І справді, до перекладів з угорської літератури, як уже зазначалося, він звернувся ще в середині 50-х років ХХ століття. Першим художнім зразком для митця стала спадщина класика угорської літератури Жигмонда Моріца – автора численних, винятково майстерних новел, повістей та романів.

До інтерпретації творів малих епічних форм І. Чендей звернувся не випадково. На його думку, «малі жанри – новела і оповідання дисциплінують слово, вчать виразному і місткому мисленню. Новела перша чує землю, перша бачить овиди, проривається оперативно і швидко, займає позиції надійно і невідступно, прокладає собі дороги скрізь і всюди дорогою ціною» [Чендей 1966, с. 51].

Саме тому у сфері перекладу дебютним стало видання в Ужгороді оповідань Ж. Моріца (книга так і називається «Оповідання») 1954 року. Ця чимала за обсягом збірка (на 112 сторінок) засвідчує, що письменником була проведена колосальна робота. І не лише перекладацька. Цікаво, що автори публікацій в угорських журналах, зокрема виданні «Kisalföld» за 1960 рік у статті «Az ukrán-magyar barátság az irodalom tükrében» («Українсько-угорська дружба в дзеркалі літератури») вказують і на дослідницький інтерес Івана Чендея до творчості Моріца. З огляду на те, як ґрунтовно й відповідально підходив письменник до реалізації кожного творчого задуму, заглиблення в художній світ і ознайомлення з усією літературною спадщиною інтерпретованого ним автора бачиться цілком виправданим. Це зумовило й відповідну якість українських версій творів угорського класика, що відображено і в рецензіях літературних критиків.

Високу оцінку перекладацьким здібностям І. Чендея дав відомий угорський письменник Закарпаття, редактор та перекладач Ласло Балла. У статті «Твори угорських письменників українською мовою», надрукованій у газеті «Закарпатська правда» за 1959 рік, він зазначив: «Переклад цього твору свідчить про те, що І. Чендей добре

знайомий не тільки з мовою, але і з побутом, культурою, історією і звичками угорського народу» [Балла 1959, с. 3].

Згодом І. Чендей докладає руку й до перекладу зразків середньої та великої епічної форми інших угорських письменників, а саме долучиться до перекладу творів Мора Йокаї – автора різножанрових епічних полотен, для якого не чужою була й українська тематика. Разом з О. Маркушем їм вдалося відтворити українською мовою повість «Жовта троянда», що була надрукована в Києві в 1958 році. У рецензії на це видання, опублікованій у журналі «Всесвіт» під назвою «Приємне знайомство», критик Б. Буркатов серед ряду «дорогоцінних якостей» перекладу виділяє також «тонку передачу особливостей народного побуту: барвистість і свіжість мови, дбайливо збережену вимогливими перекладачами О. Маркушем та І. Чендеєм; світлий струмись живого, тонкого, іскристого гумору» [Буркатов 1959, с. 124].

Наслідком кропіткої та злагоженої роботи перекладацького тандему Маркуш – Чендей стало й видання роману Мора Йокаї «20 000 років під кригою», що вийшов у Києві в 1959 році. Про ці здобутки автор «звітується» у своєму «Щоденнику». У записі за 31 грудня (20 година 40 хв) 1958 року поруч із аналізом власних художніх досягнень знаходимо таке: «За цей час мною видано в світ книгу оповідань Моріца Жигмонда, котру я переклав; поспіль з О. Маркушем перекладено з угорської мови роман Й. Мора «Жовта троянда» і «20000 років під кригою» цього ж автора» [Чендей 2021, Кн. 1, с. 65]. І хоча внучка Олександра Маркуша Лідія вважає, що переклад належить її дідушеві, однак архівні матеріали та інші джерела підтверджують безпосередню участь І. Чендея в цьому процесі [Кіраль 2021, с. 380–381].

Предметом художньо-перекладацької інтерпретації І. Чендея став також історичний роман Шандора Гергея «Панський суд». Цю справу митець реалізував з Дмитром Меденцієм. Видання опубліковано в Києві у видавництві «Дніпро» 1965 року з післямовою знавця, дослідника, популяризатора угорської літератури в Україні К. Шахової.

Один із перекладених І. Чендеєм творів Ж. Моріца увійшов до антології «Угорське оповідання», що вийшла в 1976 році (упорядник К. Шахова). Щоб проілюструвати майстерність Чендея – перекладача з угорської літератури, звернемося до аналізу цього тексту. Це оповідання «Найбрудніша сорочка свинопаса», що в оригіналі має назву «A kondás legszenyesebb inge». Воно уміщене поруч із ще одним дуже відомим текстом Моріца – оповіданням «Сім крейсерів», перекладеним Юрієм Керекешем.

Твір за сюжетними колізіями, способом утілення авторської ідеї, стильовими ознаками близький І. Чендеєві й суголосний із його малою прозою. За жанром це радше новела, адже твору притаманний лаконізм, поглиблений психологізм, наявність психологічного пуанту. Тут ідеться про смерть дитини, але конфлікт має ширше тло: показано зіткнення двох світів, або, як називає сам автор, двох

культури. Пані, яка живе в чудовому маєтку і також має дитину – сина, піклується про його добробут, здоров'я та освіту, не може зрозуміти вчинків та переконань бідної працівниці, яка закопує дитину до половини в землю, аби та не втекла й не заважала їй працювати; яка хворою кладе її на холодну долівку на найбруднішу сорочку свинопаса (тут розкодовується поетика заголовку), щоб вилікувати й урятувати від смерті. Світ забобонів, затурканості, що спричинений в силу соціальних обставин неможливістю його модифікації, вступає в контрастну комунікацію з «модерним» світобаченням, яке репрезентує образ пані. Але твір цікавий не лише з точки зору порушеної в ньому проблематики, а й з точки зору поезики. І тут можемо констатувати, що Чендеева ретрансляція Моріцового твору добре віддзеркалює художні особливості першоджерела. Висловлені спостереження ілюструє переклад уже першого абзацу твору – його експозиції з укралпеленнями позасюжетних елементів, що нагадують ліричні пейзажі Чендеевої новелістики: *«Поміщицький дім стояв посеред садиби. Перед ним був гарний сад, який доглядала сама пані. Троянди, що мліли цілу зиму під рогожею, посвіжіли і пуп'янки їхні, похитуючись, тягнулися до сонця. Довгі ряди нарцисів розгортали своє листя з гострими кінчиками і розпускали свої пелюстки. Японський чагарник викинув за весну пухкі бруньки, і вони тепер розкривалися. Навколо буяло життя, щастя, радість – все збиралося цвісти»* [Моріц 1976, с. 102]. В оригіналі цей фрагмент звучить так: *”A földbirtokos kastélya ott állott az uradalom közepén. Előtte nagyon szép kert volt, amelyet a nagyságos asszony maga kezelt. Már a kibontott rózsák kiheverték a téli fülledtséget, s rügyeik lobogva nyúltak a szép nap felé. A narciszok hosszú sorban tüskésedtek, s a virágjuk is kezdett bomladoxni. A japán cserje kövér bimbókat hizlalt a szép tavaszban, s pattantak a bimbók. Minden élt, ujjongott, boldog volt, virításra készül”* [Móric 1974, с. 297]. Основна частина твору (розвиток подій) – це переважно діалог між головними персонажами – представницями різних соціальних верств. Автор вдало відтворює специфіку їх мовлення, інтонаційні та голосові модуляції через відповідні синтаксичні конструкції, адже в тексті переважають питальні та окличні речення, що передають емоційний стан героїнь.

Вражає й експресіоністично-контрастна до експозиції кінцівка новели, майстерно відображена Чендеем-перекладачем: *«Сонце іскрилося, навіть вітерець не було. Радістю і щастям дихала вся природа, а сердешна дитинка була мертва. Вона лежала в халупі, випроставившись на панській перині, наче сумна пам'ятка на хресному шляху культури»* [Моріц 1976, с. 106] / *”A nap ragyogott, szellő sem volt, az egész természet boldog volt és vidám, de a gyermekecske bizony szegény kis hulla volt, ott feküdt az úri párnán kinyújtózva, mint egy szomorú emlék a kultúrák keresztútján”* [Móric 1974, с. 301]. Принцип контраста є тією художньою спіраллю, за якою розгортаються зображені у творі трагічні події. Експресію та водночас лірико-елегійну настроєвість оригінального тексту Моріца перекладачеві вдало-

ся якісно передати в його українському інваріанті.

Таким чином, І. Чендей долучився до популяризації угорської літератури в Україні, а практика художнього перекладу як продуктивної форми інтеркультурних зв'язків посприяла розширенню обривів художнього мислення митця та кристалізації його естетичних позицій.

У процесі аналізу спадщини І. Чендея крізь призму українсько-угорської міжлітературної комунікації на пильну увагу заслуговують переклади творів письменника угорською мовою. Уже в 1954 році на сторінках газети «Vörös Zászló» було опубліковано переклад новели «Чайки летять на схід» в інтерпретації Ласла Шандора. Згодом цей переклад увійде до збірки «Kárpátontúli elbeszélők» («Закарпатські оповідачі») та антології «Ukrán elbeszélők» («Українські оповідачі»).

Уже в 50-х роках на Закарпатті вийшло кілька таких видань, у яких друкувалися оповідання та нариси І. Чендея в перекладі угорською мовою. В альманасі «Szovjet kárpátontul» («Радянський закарпатець») (1955) було розміщено нарис «Építkezés a Kárpátokban» («Будівництво в Карпатах») у перекладі Ендре Кендері (Kenderi Endre).

В антології «Kárpátontúli elbeszélők» («Закарпатські оповідачі») (1956) опубліковано дві новели І. Чендея – «Чайки летять на схід» («A sirályok keletre szállnak») та «Плуг» („Eke”). Обидва переклади реалізував добрий знавець української літератури, автор численних публікацій про неї в угорській періодиці та перекладав нашої класики Ласло Шандор, якому вдалося створити ідентичний оригіналу переклад «візитівки» І. Чендея-новеліста – його майстерного твору «Чайки летять на схід», а також добре передати засобами угорської мови оповідання «Плуг», що відображає непрості сторінки колективізації на Закарпатті. Автор філігранно передає внутрішнє сум'яття бідного селянина Петра, який змушений віддати своє незначне, але таке необхідне в господарстві майно. Образ плуга у творі та угорському варіанті є персоніфікованим, адекватно передано й психологічний стан головного персонажа.

У літературному альманасі «Kárpátok» («Карпати») (1958) було оприлюднено угорську версію оповідання І. Чендея «Задусна субота» («Halottak szombatja»), яку підготував Балінт Чете (Csete Bálint).

Публікувалися переклади творів І. Чендея і в виданнях, що виходили в Угорщині. Це змістовні антології української малої прози, упорядковані видатною популяризаторкою українського письменства в Угорщині Шарою Каріг і видані в будапештському видавництві «Європа». У першій, яка вже згадувалась, «Ukrán elbeszélők» («Українські оповідачі»), що вийшла в 1968 році і містила твори 47 українських прозаїків різних періодів літературного розвитку, було передруковано «Чайки летять на схід» (перекладач Л. Шандор).

Наступна антологія вийшла друком у 1983 році під назвою «Napralforgók. Mai ukrán elbeszélések» («Соняшники. Сучасні українські оповідання»).

Тут опубліковано щемливо-ліричне оповідання про співжиття людини і природи «Aljonka» («Альонка»). Альонка – це сарничка, яку люди врятували від смерті, виплекали, до якої прикипіли душею, але змушені віддати до заповідника. У творі передано не тільки внутрішній світ оповідача – батька п'ятикласниці Наталки, що найбільше звикла до звірятка, а й молодій сарнички, для якої ці люди стали ніби родиною, поруч із якими вона почувалася затишно і в безпеці. Ніяке привілля на лоні природи, у колі інших тварин, ніякий догляд і добрий харч не компенсує для Альонки уваги й любові людей, біля яких вона виросла. Щемливою є зустріч Наталочки й батьків з Альонкою в заповіднику й те, як тварина не хоче прощатися з рідними їй людьми. Психологічний стан сарнички передається через акустичний ефект плачу дитини: *«Лидійшли ближче, почувши дитячий плач. Так-так, саме на дитячий плач Альонка наблизились ми, коли вона ще тикала мордочкою до малих вічок у дротяній сітці, неначе вже сама хотіла вибратися у великий світ без огорож...»* [Чендей 1987, с. 280]. Цей психологічний пуант оповідання відповідно передано й у перекладі: *«Amint közelebb értünk, mintha gyermekzokodást hallottunk volna. Igen, igen, Aljonka sírására értünk oda, ahol orroskájával a drótháló kis réseit döfködté; úgy látszott, ki akar jutni a kerítésen túli nagyvilágba»* [Csendej 1983, с. 113]. Вдалі синтаксичні та лексичні еквіваленти добирає перекладач і при угорському відтворенні типово чендейської, ліричної кінцівки твору.

Таким чином, завдяки публікації творів у цих репрезентабельних виданнях ім'я яскравого представника нашої літератури зринає в угорській періодиці і в різних літературних оглядах та рецензіях на ці книги. Це журнали «Könyvvilág», «Fáklya», «Szovjet irodalom», «Nagyvilág» тощо. Майже всі автори відгуків на антологію «Narraforgók» звертають увагу і на «гарне ліричне» оповідання І. Чендея «Aljonka».

Переклад цього твору здійснив вправний перекладач Золтан Кулин. Ще раніше в його угорській інтерпретації побачили світ оповідання Чендея «Син» («Fiú») та «Поєдинок» («Párharc»). Разом із уже згаданим перекладом новели «Чайки летять на схід» ці твори увійшли до антології «Kárpáti zsongás» («Карпатська луна»), яку упорядкував літературознавець Василь Поп і яка вийшла в Ужгороді в 1965 році. І. Чендей високо оцінював професійність перекладача, що засвідчують записи у щоденнику за 1976 рік. Тут автор згадує про публікацію в січневих номерах газети «Kárpáti Igaz Szó» чотирьох уривків своєї повісті «Чорна сальва» («Fekete tűz») на близько 30-ти сторінках і додає: «До того, уривки подано любовно, з повагою до твору, в прекрасному перекладі Золтана Кулина» [Чендей 2021, Кн. 2, с. 306]. У газеті «Kárpáti Igaz Szó» протягом 70-х – початку 80-х років були оприятнені й інші угорські версії оповідань («Édesanyám szemüvegei» («Мамині окуляри»), «Fehér szegfű» («Біла гвоздика»), «Kesztyűk» («Рукавиці»)) та уривків із більших епічних творів І. Чендея (повісті

«Казка білого інею»), книги «Свалявські зустрічі» тощо), підготовлені З. Кулином.

Фрагменти нових творів митця в перекладі угорською мовою регулярно друкувалися на сторінках газети «Kárpáti Igaz Szó», головним редактором якої протягом тривалого часу був Ласло Балла, про якого нерідко й по-різному відгукується І. Чендей у щоденникових записках. Так, у газеті «Kárpáti Igaz Szó» за 26 грудня 1971 року було опубліковано уривок із повісті «Іванові журавлі» (VII розділ твору) у перекладі Мігая Бората (Mihály Barát). Щоправда, як зазначає автор, назву було змінено на «Bünbocsánat» («Відпущення гріхів»), хоча сам І. Чендей пропонував дати інший заголовок – «Як Іванові правили молебень на ісход». Митець твердить: «Уривок має форму і ознаки новели, відповідає вимогам, що ставляться до того друкованого слова, котре нині може вдовольнити потреби газети. Справа тут все-таки у тім, що в новелі є певний внутрішній світ, за законами якого вона і має право на життя...» [Чендей 2021, Кн.1, с. 512]. І додає: «Співпраця з газетою «K.i.sz.» могла б дати мені деяку моральну і матеріальну підтримку» [Чендей 2021, Кн. 1, с. 512]. І справді, через газету «Kárpáti Igaz Szó» художнє слово «патріарха української прози» (П. Скунець) ретранслювалося до угорськомовних закарпатців, ставало набуток багатонаціональної літератури краю.

Крім художніх текстів, у цій газеті постійно друкували анонси нових книжок І. Чендея та рецензії на них (зокрема, В. Фединишинця), інтерв'ю з письменником, ювілейні статті, присвячені круглим датам його життя, а в 2005 році – некрологи; інші матеріали про життя і творчість митця, а також окремі статті І. Чендея угорською мовою, наприклад, присвячені аналізу поезії Кароя Балли, перекладацькій діяльності Ю. Шкробинця (обидві – 1983 року).

Різноманітну інформацію про творчість І. Чендея знаходимо й на сторінках інших видань, що виходили на Закарпатті угорською мовою, – «Vörös Zászló», «Kárpátalja», «Naptár», «Kalendárium '81», «Kalendárium '82» тощо. Як і в газеті «Kárpáti Igaz Szó», це переклади художніх текстів, ювілейні публікації, літературно-критичні та інші розвідки І. Чендея. У журналі «Naptár» за 1964 рік було розміщено статтю І. Чендея угорською мовою, приурочену 45-літтю від дня смерті відомого угорського поета Ендре Аді під назвою «A legmessze látó magyag», а також переклад оповідання закарпатського митця «Повернення» («Megtérés»), здійснений Каталін Бенке (Benkő Katalin). Наступного року в цьому ж періодичному виданні вийшла друком мистецтвознавча праця І. Чендея «Kassai Antal kiváló művész» про винятковість таланту художника Антона Кашшая.

У виданні «Kalendárium '81» було передруковано уривок з повісті «Кринична вода (Сестри)» – «Édesanyám tavasza» у перекладі З. Кулина, що раніше публікувався на сторінках газети «Kárpáti Igaz Szó» (1979).

І. Чендей, оселившись в Ужгороді, жив активним творчим життям у середовищі інтеліген-

ції, що належала до різних національностей. У його найближчому оточенні було й чимало таких митців, які спілкувалися й писали художні твори угорською мовою. Свідчення про стосунки, співпрацю, дружні взаємини та окремі непорозуміння з ними знаходимо в «Щоденнику» письменника. Ці записи переконують нас, що Іван Чендей не тільки творив якісний світ української літератури в нашому краї, а й постійно тримав творчу руку на пульсі усіх подій, що відбувалися у сфері культури. Пильно стежив він і за тим, що відбувається на теренах українсько-угорського міжкультурного діалогу. Ось кілька фактів, що підтверджують ці спостереження. У щоденнику читаємо про те, як І. Чендей тішиться, що угорською мовою вийшов якісний переклад «Слова про похід Ігорів» («Ėnek Ihor hadárol»), високо оцінює працю перекладача Петра Сови, наголошує, що «це перший переклад «Слова...» віршем на угорську мову» (запис 27 березня 1959 року) [Чендей 2021, Кн. 1, с. 111]. В інших нотатках (за 15 травня 1975 року) він обурюється тим, що нагороди від угорської влади отримують не ті, хто на це справді заслуговує. Він наголошує: «...певен в тому, що вельми багато для зближення культур і літератур нашої країни і Угорщини зробив саме наш земляк Юрко Шкробинець» [Чендей 2021, Кн. 2, с. 244]. Йому болить те, що місцеві угорці (відомі митці краю, зокрема Л. Балла та В. Ковач) не знаходять спільної мови між собою – «Два мадари, два члени Спілки письменників України – і так багато ненависті між ними!...» [Чендей 2021, Кн. 1, с. 368].

Приємно й цілком об'єктивно звучить водночас схвальна оцінка Чендеєм творчої діяльності Вільмоша Ковача, якого вважають чи не найбільш талановитим угорським поетом Закарпаття. З приводу 50-ліття цього автора І. Чендей зазначив: «Ковач – поет першорядний. Доля його не з тих найпривабливіших і благодатних, коли жилося легко й творилося легко. Йому, Вілмошу Еміловичу, випало всього. Огуди, грубої критики і зневаги, голодних днів і місяців, неприяні оточуючих його. Та найважливіше і найбільше – поет він, Ковач, з талантом

непересічним. А це уже так багато! Це – скарб! Це – основне!» [Чендей 2021, Кн. 2, с. 409]. Загалом же, щоденникові записи І. Чендея, дбайливо опрацьовані дочкою письменника Марією Чендей-Трещак і частково вже опубліковані (наразі вийшло два об'ємні й змістовні томи, що охоплюють період від 1953 до 1981 року), а також упорядкована відомим дослідником С. Кіралем епістолярна спадщина митця дають багатий матеріал для осягнення творчої індивідуальності І. Чендея крізь призму психобіографічного підходу й проливають світло на історико-політичне та культурне тло, на якому розгортався літературний процес Закарпаття в другій половині ХХ ст. й вибудовувалися міжнаціональні взаємини у сфері літератури.

Висновки. Огляд творчості І. Чендея в контексті українсько-угорських міжлітературних контактів показав, що це продуктивне й багатогранне поле для наукового дослідження. Присутність спадщини митця в угорському культурному полі засвідчують особисті взаємини з письменниками, що писали угорською мовою, співпраця з угорськими періодичними виданнями, публікація прози І. Чендея угорською мовою. Угорськомовні версії його художніх творів друкувалися як у збірниках, виданих на Закарпатті, так і в антологіях, упорядкованих та надрукованих безпосередньо в Угорщині. Їх аналіз дає підстави констатувати, що перекладені тексти репрезентативні, у них переважно відображено психологізм, ліризм та настроєвість першоджерел, багатство художніх засобів, сюжетно-композиційну вправність автора, майстерність діалогів та внутрішніх монологів персонажів. Та і сам І. Чендей вправно пересадив на український ґрунт твори талановитих угорських митців, здійснивши переклади оповідань Ж. Моріца, а у співавторстві з іншими перекладачами (О. Маркушем, Д. Меденцієм) романи М. Йокаї та Ш. Гергея.

Отже, аналіз угорського дискурсу творчості І. Чендея відкриває нові грані його мистецької особистості, віддзеркалює інтеркультуральну складову його творчого «я» і вписує його спадщину у світовий культурно-інтелектуальний простір.

Література

1. Балла Л. Твори угорських письменників українською мовою. *Закарпатська правда*. 1959. 19 грудня. С. 3.
2. Буркатов Б. Приємне знайомство. *Всесвіт*. 1959. №11. С. 123–124.
3. Маркусь В. Хустська гімназія – твердиня освіти і національного освідомлення східного Закарпаття. *Хустська гімназія / Упорядкування і передмова Василя Маркуся та Василя Худанича*. Ужгород: Гражда, 1994. С. 8–16.
4. Моріц Ж. Найбрудніша сорочка свинопаса. Угорське оповідання. Збірник. Упоряд. і вступна стаття, біографічні довідки К. Шахової. Київ: Дніпро, 1976. С.102–106.
5. Статєєва В. Іван Чендей як мовна особистість: чинники становлення. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: зб. наук. праць*. 2007. Вип. 11. С. 239–253.
6. Чендей І. Від пісні і життя. *Радянське літературознавство*. 1966. № 12. С. 49–55.
7. Чендей І. Вікна у світ. Оповідання. Київ: Дніпро, 1987. 495 с.
8. Чендей І. До глибини чарівних літ. *Хустська гімназія / Упорядкування і передмова Василя Маркуся та Василя Худанича*. Ужгород: Гражда, 1994. С. 62–66.
9. Чендей І. Листування з київськими критиками / упоряд., автор передм. і комент. д-р філол. наук, проф. Сидір Кіраль. Київ: Ужгород: РІК-У, 2021. Т.1. 668 с.

10. Щоденники Івана Чендея: Книга I. / упоряд. Марія Чендей-Трещак. Ужгород: РІК-У, 2021. 640 с.
11. Щоденники Івана Чендея: Книга II. / упоряд. Марія Чендей-Трещак. Ужгород: РІК-У, 2021. 688 с.
12. Csendej Ivan. Aljonka. *Napraforgók*. Mai ukrán elbeszélések. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1983. O. 101–114.
13. Móric Zsigmond. A kondás legszenyesebb inge. Elbeszélések III. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974. O.297–301.
14. Sándor L. Kárpátukrajnai jegyzetek. *Élet és Irodalom*. 1961. július 29. V. évfolyam. 30. szám. O. 12. https://adt.arcanum.com/hu/view/EletesIrodalomIrodalmiUjsag_1961_2/?query=s%C3%A1ndor%20l%C3%A1szl%C3%B3k%C3%A1rp%C3%A1tukrajnai%20jegyzetek%20a%20vil%C3%A1g%20minden%20t%C3%A1j%C3%A1r%C3%B3l%20oldal&pg=59&layout=s (дата звернення – 8.05.2022).

References

1. Balla L. (1959) Tvary uhorskykh pysmennykh ukrainskoyu movoyu [Works of Hungarian writers in Ukrainian]. *Zakarpatska pravda*. 19 hrudnya. S.3 [in Ukrainian].
2. Burkatov B. (1959) Pryyemne znayomstvo [A pleasant introduction]. *Vsesvit*. №11. S. 123–124 [in Ukrainian].
3. Markus V. (1994) Khustska gimnaziya – tverdynia osvity i nacionalnoho osvidomlennia skhidnoho Zakarpattya [Khust Gymnasium is a stronghold of education and national awareness in Eastern Transcarpathia]. *Khustska gimnaziya / Uporyadkuvannya i peredmovy Vasylya Markusia ta Vasylya Khudanycha*. Uzhhorod: Grazhda. S. 8–16 [in Ukrainian].
4. Moricz Zh. (1976) Naibrudnisha sorochka svynopasa [The swineherd's dirtiest shirt]. *Uhorske opovidannia*. Zbirnyk. Uporyad. i vstupna stattya, biografichni dovidky K. Shakhovoi. Kyiv: Dnipro. S.102–106 [in Ukrainian].
5. Statyeyeva V. (2007) Ivan Chendey yak movna osobystist: chynnyky stanovlennia [Ivan Chendey as a linguistic personality: factors of formation]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva: zb. nauk. prats*. Vyp.11. S. 239–253 [in Ukrainian].
6. Chendey I. (1966) Vid pisni i zhyttia [From song and life]. *Radyanske literaturoznavstvo*. №12. S. 49–55 [in Ukrainian].
7. Chendey I. (1987) Vikna u svit [Windows to the world]. *Opovidannia*. Kyiv: Dnipro. 495 s. [in Ukrainian].
8. Chendey I. (1994) Do hlybiny charivnykh lit [To the depths of magical years]. *Khustska gimnaziya / Uporyadkuvannya i peredmovy Vasylya Markusia ta Vasylya Khudanycha*. Uzhhorod: Grazhda. S. 62–66 [in Ukrainian].
9. Chendey I. (2021) Lystuvannya z kyivskymy krytykamy [Correspondence with Kyiv critics] / uporyad., avtor peredm. i koment. d-r filol. nauk, prof. Sydir Kiral. Kyiv: Uzhhorod: RIK-U. T.1. 668 s. [in Ukrainian].
10. Shhodennyky Ivana Chendeya: Knyha I. [Ivan Chendey's diaries: Book I] / uporyad. Mariya Chendey-Treshhak. Uzhhorod: RIK-U, 2021. 640 s. [in Ukrainian].
11. Shhodennyky Ivana Chendeya: Knyha II. [Ivan Chendey's diaries: Book II] / uporyad. Mariya Chendey-Treshhak. Uzhhorod: RIK-U, 2021. 688 s. [in Ukrainian].
12. Csendej Ivan. Aljonka. *Napraforgók*. Mai ukrán elbeszélések. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1983. O. 101–114 [in Hungarian].
13. Móric Zsigmond. A kondás legszenyesebb inge. Elbeszélések III. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974. O. 297–301. [in Hungarian].
14. Sándor L. Kárpátukrajnai jegyzetek. *Élet és Irodalom*. 1961. július 29. V. évfolyam. 30. szám. O. 12. https://adt.arcanum.com/hu/view/EletesIrodalomIrodalmiUjsag_1961_2/?query=s%C3%A1ndor%20l%C3%A1szl%C3%B3k%C3%A1rp%C3%A1tukrajnai%20jegyzetek%20a%20vil%C3%A1g%20minden%20t%C3%A1j%C3%A1r%C3%B3l%20oldal&pg=59&layout=s (дата звернення – 8.05.2022). [in Hungarian].

THE HUNGARIAN DISCOURSE OF IVAN CHENDEY'S WORKS

Abstract. The legacy of Ivan Chendey occupies a special place on the map of Ukrainian culture of the second half of the 20th century, while the wide creative horizons of the artist - publicist, novelist, translator, screenwriter – is brilliant material for various scientific interpretations, confirming the uniqueness and importance of the author's work.

I. Chendey lived and worked during the period of multinational Transcarpathia, which was the part of various countries (Czechoslovakia, Hungary, the Soviet Union, sovereign Ukraine), and, thus, his figure should also be considered in the context of intercultural diffusion, characteristic of this region. That's why, the Hungarian discourse of the writer's creative activity, which became the subject of research in this publication, deserves special attention. Various aspects of I. Chendey's approaching the Hungarian culture have been included into the field of study as well. Firstly, biographical factors, i.e. the presence of strong «Hungarian» traces pointing to Chendey's formation as a creative individual, as well as his personal relations with the Hungarian-speaking writers of the region and a lot of information in the author's diary entries being the proof of it. Secondly, translation activity of I. Chendey who already in the 50s translated into Ukrainian several iconic works of Hungarian classics – Moritz Zygmund, Mor Yokai, Sandor Gergei. Some of these translations were realized in a creative tandem with such well-known translators as Oleksandr Markush and Dmytro Medentsiy. Work on these texts became a good experience for the development of I. Chendey as an original writer.

Another aspect of the outlined scientific problem is the familiarization of the Hungarian-speaking intelligentsia and the readership with the work of the Transcarpathian novelist. Through high-quality artistic translations made by László Sándor and Zoltan Kulin, the artist's prose, in particular his short stories, becomes available to the Hungarian recipient. Translations of I. Chendey's works into Hungarian were published in periodicals of Transcarpathia and Hungary, as well as several anthologies of Ukrainian prose.

The analysis of these translations at the level of content and poetic adequacy is one of the objects of scientific study in this paper. It gives grounds to assert that the name of I. Chendey was known to Hungarian connoisseurs of the artistic word, and his work, thanks to successful retransmission, sounds in a brilliant way in Hungarian as well.

Keywords: Ivan Chendey, prose, literary translation, Ukrainian-Hungarian literary ties, poetics.

© Балла Е., 2022 р.

Евеліна Балла – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; доцент кафедри української мови та культури Ніредьгазького університету, Ніредьгаза, Угорщина; evelina.balla76@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-9460-331X>

Evelina Balla – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; Associate Professor of the Ukrainian Language and Culture Department, University of Niredhaza, Niredhaza, Hungary; evelina.balla76@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-9460-331X>